



ბონდო არველაძე

### პირცხლის ქუჩაზე ქართული ეკლესია ღვას

ჟურნალ „სამი საუნჯის“ 2011 წლის №1 ნომერში გამოქვეყნდა ჩვენი ნაშრომი — „თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის გადაცემას სომხები უპირობოდ მოითხოვენ“. მასში საისტორიო წყაროების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე ვჩვენებ, რომ ეს ეკლესია ძველ ქართულ საკულტო ძეგლზეა დაშენებული ან აშენებული. ამ მოსაზრებას არ იზიარებს სამველ კარაპეტიანი (იხ. «Церковь сурб-Ншан сурб Никогойоса, Тбилиси, 2012, документы Армянской Архитектуры, ერევანი). ამთავითვე უნდა ვთქვა, სომეხი მეცნიერის განცხადებით, წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ეკლესია სომხურია; მაგრამ განცხადება განცხადებად რჩება, რადგან ის „ახალი ცნობები“, რითაც იგი აღნიშნული მოსაზრების დამტკიცებას ცდილობს, ამ ეკლესიის სომხურ წარმომავლობას კი არ ადასტურებს, არამედ კიდევ ერთხელ ნათელყოფს იმ ფაქტს, რომ იგი XVII ს-ში სომხებს ჩაუგდიათ ხელში. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმასაც, რომ ამ ეკლესიის აშენების თარიღი უცნობია, მაშინ გამოდის, რომ ს. კარაპეტიანი კვლევას ბოლოდან იწყებს. მას ჯერ მისი აშენების დრო უნდა დაედგინა და მერე ემტკიცებინა ამ ეკლესიის „სომხურობა“. ეს მან ვერ გააკეთა, ხოლო მის მიერ მიგნებული „ახალი ცნობები“ კი, როგორც აღვნიშნეთ, თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის სომხურ წარმომავლობას კი არ ადასტურებს, არამედ ამტკიცებს იმას, რომ XVII ს-ში ეს ეკლესია უკვე მისაკუთრებული ჰქონიათ სომხებს, რაც ისედაც იყო ცნობილი. კონკრეტულად როდის მოხდა ეს და კანონიერი გზით დაეპატრონნენ მას, თუ მათი ჩვეულებებისა და მიხედვით მიიტაცეს, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით ვერ დავადგინეთ.

ამდენად, თუ სამველ კარაპეტიანს უნდოდა ამ ეკლესიის თავიდანვე სომხურობა დაემტკიცებინა, რისი სურვილიც მის ნაშრომში ამკარად ჩანს, ამისთვის უნდა მოეტანა სარწმუნო წყარო, რომელიც თბილისის წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის პირველად აშენების თარიღს პირდაპირ ან არაპირდაპირ თუ არ დაადასტურებდა, მიანიშნებდა მაინც. თუ იგი ფიქრობს, წმ. ნიკოლოზის ეკლესია XVII ს-ში აიგო, მაშინ ხსენებული საარქივო საბუთები არ გამოადგება, რადგან მათში ლაპარაკია სომეხ ბერზე, რომელსაც 1624 წელს ამ ეკლესიაში ხელნაწერი გადაუწერია; აგრეთვე, მეორე საბუთის მიხედვით, 1656 წლის სამახსოვრო ჩანაწერზე, საჩუქარზეა საუბარი და არა ამ ეკლესიის აშენების თარიღზე. ამ სომხური საბუთის თანახმად, ცხადი ხდება მხოლოდ ერთი რამ — თბილისის წმ. ნიკოლოზის მართლმადიდებელი ეკლესია XVII ს-ში უკვე სომხურ-გრიგორიანულია.

ს. კარაპეტიანი გვთავაზობს მის მიერ მოპოვებულ „ახალ წარწერებს“, რომელშიც ლაპარაკია ამ ეკლესიის რესტავრაციის შესახებ.

*პირველი წარწერა* — „111 (1662)... რძალი; გასპარი; ბეროს სიდელრი, ქარაიაპატ (მშენებელი) ნავასარდ არიჭიდან; ეს ეკლესია აშენდა მისი ხელით“.

ს. კარაპეტიანის ინტერპრეტაცია ასეთია: ეპიგრაფიკული წარწერის წყალობით ირკვევა არა მარტო ამ ეკლესიის მორიგი რესტავრაციის თარიღი (1662), არამედ მისი არქიტექტორის სახელი — ნავასარდ. ეს წარწერიანი ხაჩქარი უნახავს სამხრეთ აფსიდში (მინაშენში) და ასკვნის: «по всей вероятности, строительная надпись старой церкви с целью сохранения была перевезена в южной придел новой церкви после ее возведения» (გვ. 4).

საინტერესოა, რის საფუძველზე ასკვნის, რომ ამ ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერა ძველი ეკლესიიდან გადმოიტანეს ახალი ეკლესიის სამხრეთ მინაშენში. ამის დამადასტურებელი არავითარი საბუთი არ აქვს. მაგრამ ეს სჭირდება იმისთვის, რომ განაცხადოს: XVII საუკუნის ეს წარწერა „პირველწყაროა“, რომელიც ადასტურებს, რომ თითქოს წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის მშენებლობის დაწყებამდე (ხან წერს „რესტავრაციას“, ხან „მშენებლობას“. თუმცა მათ შორის დიდი აზრობრივი განსხვავებაა), იქ საუკუნით ადრე ნამდვილად იდგა სურბ-ნშანის ეკლესია, რომელიც „საფუძვლიანად აღუდგენია „არქიტექტორ ნავასარდს“ (გვ. 4).

ვფიქრობთ, ძალიან ტენდენციური დასკვნაა. ამ წარწერის მიხედ-

ვით, სულაც არ ჩანს, რომ 1662 წლის რესტავრაციამდე აქ სომხური ეკლესია იყო, თანაც საუკუნით ადრე აგებული; ანდა რით მტკიცდება — ეს ვითომ ძველი სომხური ეკლესია შემდგომი სურბ-ნშანის სეხნია რომ იყო...

*მეორე წარწერაში*, რომელიც ხაჩქარზეა განთავსებული, წერია: „სურბ-ნშანი“ (წმინდა ჯვარი). ეს სახელი ეკუთვნის ამ ხაჩქარს (ქვა-ჯვარს) და, ამდენად, ამ ეკლესიის სახელწოდებად ვერ განიხილება.

აღსანიშნავია, რომ სომხური ტექსტის რუსულ თარგმანში სიტყვა — *ქარაიჰატ* გადმოტანილია — *строитель*-ად (მშენებელი), მაგრამ ტექსტის ინტერპრეტაციის დროს ს. კარაპეტიანი ნავასარდს არქიტექტორს უწოდებს. მათ შორის განსხვავებაა: *ქარაიჰატ* — მართლაც ნიშნავს მშენებელს, მაგრამ ამ სიტყვის არქიტექტორის მნიშვნელობით ხმარება შეცდომაა. არქიტექტორი სომხურად არის — *ჭარტარაჰეტ*.

ს. კარაპეტიანი ფიქრობს, რომ წარწერაში მოხსენიებული „არქიტექტორი ნავასარდი“ არის ბოლნისის ხაჩენის კირაკოსის ეკლესიის (1655 წ.) და ბნი-ძორის ვანქის (1663 წ.) — სოფელ შხვერის (დიდი შულავერის გვერდით მდებარე) ეკლესიის „ხუროთმოძღვარი“ (გვ. 4). ეს მოსაზრება არაავითარი წყაროთი არ არის გამაგრებული. შემთხვევითობა გამორიცხული არ არის.

კვლავაც ვიმეორებთ, თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის, სურბ-ნშანის ეკლესია XVII ს-ში სომხებს ჩაუგდიათ ხელში, რაზეც არაფერია დაობს, მაგრამ წერილობითი წყაროები ან ზეპირი ცნობები ამ ეკლესიის სომხური წარმომავლობის შესახებ არ არსებობს, რასაც ვერ ვიტყვით ქართულზე, რადგან წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის შესახებ არის ტრადიციული შეხედულება ამ ეკლესიის ადრე ქართულობის თაობაზე, რაც დაფიქსირებულია კიდევ. დაფიქსირებულია ვახუშტი ბაგრატიონით, რომელიც წერს: „არს კუალად დაბალსა ციხესა შინა ეკლესია გუმბათიანნი და აწ ცარიელი და სხვანი გუმბათიანნი არიან, გუმბათიანნი უპყრავთ სომეხთა, უგუმბათო აღაშენა კარის საყდრად დედოფალმა მარიამ. კუალად აღაშენა ერთი უგუმბათო — კუალად უგუმბათო ოთხი, აწ უპყრიათ სომეხთა“.<sup>1</sup>

ამ ცნობას კომენტარი გაუკეთა და უფრო დააზუსტა პლ. იოსელიანმა. სომხები თბილისში დაპატრონებიან შვიდ ქართულ ეკლესიას, ამათგან სამი გუმბათიანი იყო. სომხების მიერ მისაკუთრებული ეკლესიებიდან ერთ-ერთი მათგანია «Сурб-Ншан, бывшая в руках

<sup>1</sup> „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, 1973, გვ. 336.

православных во имя св. Николая Чудотворца».<sup>2</sup>

სომეხი მკვლევარი გ. ალაიანცი სამართლიანად აღნიშნავდა: „ტრადიციული გადმოცემის თანახმად, სურბ-ნშანის ადგილზე იყო ქართული წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის ეკლესია, რომელიც სომეხებს მიუსაკუთრებიათ და მის ადგილზე ამავე სახელწოდების ეკლესია აუშენებიათ“.<sup>3</sup>

გ. ალაიანცის ცნობის დასტური შეიძლება იყოს ს. კარაპეტიანის მოპოვებული „ახალი ცნობები“, რომელშიც ლაპარაკია ეკლესიის შენებაზე. ასეა თუ ისე, ხსენებულ ავტორთა მოწოდებულ ცნობებში ძალზე მნიშვნელოვანია ის, რომ წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ადრე ქართულობა თბილისის ქართულ და სომხურ საზოგადოებაში ცნობილი ყოფილა და მასში ეჭვი არავის შეპარვია.

ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ძველი თბილისის მემკვიდრის ზ. ჭიჭინაძის ცნობა: „სომეხებმა შეისყიდეს ოქრომჭედლის ქუჩაზე ქართველების დიდი საყდარი — წმ. ნიკოლოზის, რომელსაც დღეს სურბ-ნშანს უწოდებენ“.<sup>4</sup> ამ ცნობაშიც საგანგებოდ არის ხაზგასმული თბილისის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ქართულობა, რომელიც შემდეგ სომეხებს სურბ-ნშანად მოუნათლა.

თბილისის ისტორიის ერთ-ერთი საუკეთესო მცოდნის, პროფ. თ. კვიციანიას აზრით: „გადმოცემით ადრე აქ (იგულისხმება წმ. ნიკოლოზის ეკლესია — ბ. ა.) მართლმადიდებელთა ეკლესია იდგა, მისი დანგრევის შემდეგ იგი აღუდგენიათ სომეხ გრიგორიანებს... ეკლესია თავისი ზომით და მაღლივი გუმბათით მკვეთრად გამოირჩევა ძველი თბილისის განაშენიანებაში“.<sup>5</sup> ეს გარკვეულწილად იმეორებს გ. ალაიანცის ცნობას, მაგრამ მასში კიდევ ერთხელ დასტურდება ის ფაქტი, რომ ქართული წმ. ნიკოლოზის ეკლესია სომეხებს მიუთვისებიათ.

ს. კარაპეტიანს მოაქვს ჩვენი მოსაზრება სურბ-ნშანის ქართულობის შესახებ, რომელიც დამყარებულია, ერთი მხრივ, ზემოთ აღნიშნულ წერილობით წყაროებსა და ტრადიციულ გადმოცემებზე, მეორე მხრივ კი, სომეხი მეცნიერების ბ. ულუმბაბიანისა და გ. ასატრიანის შეხედულებებზე. ამ მეცნიერთა მართებული აზრით: „სომეხეთში არ იყო მიღებული ამ წმინდანის (იგულისხმება წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედი — ბ. ა.)

<sup>2</sup> Описание древностей города Тбилиса, 1866, с. 258.

<sup>3</sup> ჰანდ. ფ. 332, აღწ. 1. გ. 102, ფურ. 8 (სომხური სიტყვების ქართული ტრანსკრიფცია აქაც და სხვაგანაც ჩვენია — ბ. ა.).

<sup>4</sup> კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ზ. ჭიჭინაძის პირადი ფონდი — V — 413.

<sup>5</sup> ძველი თბილისის დასახელებანი, 1985, გვ. 84.

თაყვანისცემა“.<sup>6</sup> ე. ი. სომხეთში წმ. ნიკოლოზის კულტი პოპულარული არ იყო და შესაბამისად მის სახელზე აგებული ეკლესიებიც უიშვიათესია. ეტყობა, ეს ფაქტი ს. კარაპეტთანს ეროვნული თავმოყვარეობის შელახვად მიაჩნია და გაწინააღმდეგებული წერს: «В действительности, культ св. Николая было, где разных гаварах (округах) его имен были освящены многочисленные церкви...» (გვ. 2). ამას კი აცხადებს, მაგრამ ახალი, დამატებითი მასალა ვერ მოაქვს და ისევ დასახელებულ სამიოდე ეკლესიას ჩამოთვლის. ეს კი სომხეთში ამ წმინდანის არა-პოპულარობაზე მოწმობს. ამიტომაც მის სახელზე სამიოდე ეკლესიაზე მეტი არ არის. ესენია: კამარაკაპის და ნარევის — მაზრა, სოფ. ბტარიჩის ახლოს მონასტერი, ერზინკის მაზრა — სოფ. ზამარას ეკლესია, ტფრიკის მაზრა — დადიანქის მონასტრის ფრესკა (მეფის მაზრა).

მკითხველმა განსაჯოს, ამ მცირე ჩამონათვალის მიხედვით შეიძლება თუ არა ლაპარაკი წმ. ნიკოლოზის პოპულარობაზე სომხეთში. მას თუ უნდოდა, დაემტკიცებინა წმ. ნიკოლოზის პოპულარობა სომხეთში, მაშინ ხსენებული სომეხი მეცნიერების, ბ. ულუმბაზიანის და გ. ასატრიანის მიერ აღნუსხული წმ. ნიკოლოზის სახელობის სამი ეკლესიისთვის უნდა დაემატებინა სხვა ეკლესიები, რახან ეს ვერ გააკეთა, ე. ი. ამის საფუძველი არც ჰქონდა. ამიტომაც, ზედმეტია საუბარი წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიების მრავალრიცხოვნებაზე სომხეთში.

ს. კარაპეტიანი შემდეგ ცნობაზე ირონიით წერს: «Выгодная и приятная для православной церкви мысль нашла свое место даже в официальных изданиях: «Церковь эта (იგულისხმება თბილისის წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანი) — ბ. ა.) как и многие ..., в Грузии была некогда в руках православнаго, посвященная Николаю Чудотворцу».<sup>7</sup>

მოტანილი ცნობა საქილიკო არაფრით არ არის. ამ კალენდრის შემდგენელნი იყვნენ განსწავლული სასულიერო და საერო პირები, რომელნიც გამოირჩეოდნენ ობიექტურობით, რაც ძნელია ითქვას ს. კარაპეტთანზე.

როგორც ჩანს, სომხებს თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის ქართული ეკლესია არაერთგზის გადაუკეთებიათ-გადმოუკეთებიათ და „აუშენებიათ“ 1703 წელს და შემდგომ წლებში. ზედმეტად მიმაჩნია, განვიხილო 1703 წლის და შემდეგი პერიოდის სააღმშენებლო წარწერები, ცნობები, რომელშიც ლაპარაკია ამ ეკლესიის რესტავრაციაზე. ეტყობა, აქაც და სხვაგანაც ქტიტორულ წარწერებში „მშენე-

<sup>6</sup> ჰაიკაზიანთა არმენოლოგიური ჟურნალი. ტ. VII, 1980, გვ. 37-38, ბეირუთი (სომხ. ენაზე).

<sup>7</sup> Кавказский календарь на 1886 г.; 1885, с. 152.

ბლობა“ რესტავრაციის განახლების მნიშვნელობით არის ნახმარი, მაგრამ 1662 წლის წარწერაში სიტყვა „შენებას“ (შინეცავ) რესტავრაციის მნიშვნელობა აქვს და არა მშენებლობის.

პლ. იოსელიანის, ზ. ჭიჭინაძის, გ. აღაიანცის და სხვათა ცნობებს წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ადრინდელი ქართულობის შესახებ ს. კარაპეტიანი „გამონაგონს“, „შეთხზულს“ უწოდებს და მისი ჭკუით მათ უპირისპირებს XVII ს-ის „სომხურ ცნობებს“. ვთქვი და კვლავ ვიმეორებ — ეს ცნობები, როგორც ძველი ისე ახალი, წმ. ნიკოლოზ ეკლესიის თავიდან სომხურობას კი არ ამტკიცებს, არამედ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ეს ქართული ეკლესია XVII ს-ში სომხებს რაღაც ხრიკებით ხელში ჩაუგდიათ.<sup>8</sup>

ს. კარაპეტიანს წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიის თავიდანვე სომხურობის დასამტკიცებლად უნდა მოეტანა თბილისის წმ. ნიკოლოზის ქტიტორული წარწერა ან ქართველი მეფის (ფეოდალს თავის მამულში მეფის ნებართვა არ სჭირდებოდა) თარიღიანი სიგელი, ნებართვა, რომლის მიხედვითაც ცხადი გახდებოდა, რომ ქართველი მეფე თბილისელ სომხებს უფლებას აძლევდა, აეშენებინათ ვერცხლის ქუჩაზე ეკლესია, სურბ-ნშანის სახელობისა. მსგავსი არავითარი საბუთი არ მოაქვს და თავგამოდებით ცდილობს, დაამტკიცოს ამ ეკლესიის ადრიდანვე სომხურობა და თანაც პლ. იოსელიანის, გ. აღაიანცის, ზ. ჭიჭინაძის და სხვათა ცნობებს უტიფრად „შეთხზულს“ უწოდებს. მას ქართული ცნობები „მონაგონი“ იმიტომ ჰგონია, რომ მიჩვეულია მისი თანამემამულე მეცნიერების მიერ ისტორიის, საბუთების ფალსიფიკაციას და მეცნიერულ ოინბაზობას, რაც საყოველთაოდ ცნობილია.

აი, რას წერს რუსი მიტროპოლიტი ბართლომე ელინური სიტყვიერების დოქტორს, პორფირ უსპენსკის: „მამა პორფირ, არ დაუჯერო სომეხთა საბუთებს, ისინი თაღლითები არიან. დაამზადებენ რაღაც ყალბ საბუთს, შეინახავენ მიყრუებულ ან ნესტიან ადგილზე, რათა გაყვითლდეს და ძველ საბუთს დაემსგავსოს“.<sup>9</sup>

როგორც ვხედავთ, ფაქტების ფალსიფიკაცია XIX ს-ში სომეხ მეცნიერთა და ჟურნალისტთა ჩვეული ხერხი ყოფილა. ამ ტრადიციიდან გამომდინარე, ს. კარაპეტიანმა მისთვის არახელსაყრელ ავტორთა ცნობებს იოლად მიაკერა „შეთხზულის“, „გამონაგონის“, „ნაყალბევის“ იარლიყი.

<sup>8</sup> ს. კარაპეტიანი შენიშნავს, არ მოიპოვება ცნობა ამ ეკლესიის თავიდან ქართულობის შესახებ. მაგრამ ავიწყდება, რომ არც იმის ცნობა არსებობს, რომ ადრიდანვე სომხური იყო.

<sup>9</sup> Ф. Ахундов, Разрушители — Фалсификация, т. I, Баку, 2012, с. 8.

ახლა ვნახოთ, როგორი პოპულარულია წმ. ნიკოლოზის კულტი საქართველოში. ამ წმინდანის კულტი საქართველოში, მართალია, ისეთი ფართოდ გავრცელებული არ არის, როგორც წმ. გიორგის, მაგრამ გაცილებით პოპულარულია, ვიდრე სომხეთში. ისიც აღსანიშნავია, რომ წმ. ნიკოლოზის კულტი უფრო მიღებული იყო მართლმადიდებელ სამყაროში, ვიდრე მონოფიზიტურ ქვეყნებში. სომხეთიც მონოფიზიტური ქვეყანაა. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, ამ ეკლესიას ქართველებმა აშენებისთანავე წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელი მიაკუთვნეს, რაც ინერციით შემორჩა, როცა სომხების ხელში მოექცა და უწოდეს სურბ-ნშანი. ისტორიულ სიმართლეს თუ დავიცავთ, იგი უნდა მოვიხსენიოთ თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის (სურბ-ნშანის) ეკლესიად და არა პირიქით, როგორც ამის დამკვიდრებას ს. კარაპეტიანი ცდილობს. ამით სწადია, ამ ეკლესიის სომხურის პირველადობას შეაჩვიოს მკითხველი.

ვნახოთ წმ. ნიკოლოზის სახელობის რამდენი ეკლესიაა საქართველოში: ნიკორწმინდის (XI), ყინწვისის (XII), ვერის (XVI), ჩულურეთის (XVII), ნარიყალის (XI), წინწყაროს (აღდგენილია XIX), თეთრიწყაროს (XVIII), მატნის (XVI), გრემის (XVI-XVII), ქვემო ნიჩბისის (XVII), ტანძიის (XVII); აგრეთვე გორში — სამი, ხაშურში — ორი, და სხვ. ეს არასრული სიაა. რაც შეეხება წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის გამოსახულებას, იგი ხშირად გვხვდება კედლის მხატვრობაში, უფრო კი საკურთხევლის, ეკლესიის მამათა რიგში და იშვიათად წმ. ნიკოლოზის ცხოვრების ციკლებში: წალენჯიხა, რკონის მონასტერი, ახალი შუამთა; აგრეთვე, გვხვდება დავით გარეჯის ე. წ. „უდაბნოს“ მონასტრის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის საკურთხევლის კონქში (XII) და სხვ.

წმ. ნიკოლოზის რელიეფური გამოსახულებები დღეისთვის თითქმის უცნობია, ანანურის გარდა. იგი მხოლოდ თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის გუმბათის წახნაგზე გვხვდება. ეს არის სტილურად განსხვავებული გამოსახულება, რომელიც სავარაუდოდ 1703 წელს უნდა იყოს შექმნილი (П. Мурадян, *Армянская эпиграфика Грузии (Тбилиси)*, ერევანი, 1988, გვ. 69-74).

სახვითი ხელოვნებისგან განსხვავებით საქართველოში მრავლად მოიპოვება წმ. ნიკოლოზის ცხოვრების კიმენური და მეტაფრასული რედაქციების თარგმანები (წმ. ეფთიმე მთაწმიდელის) და სხვ.<sup>10</sup>

<sup>10</sup> ეკ. კვაჭატაძე, წმ. ნიკოლოზის რელიეფური ხატი ანანურის ღვთისმშობლის ეკლესიის ფასადზე// „საქართველოს სიძველენი“, ტ. X, 2007, გვ. 141.

თბილისის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის გუმბათის წახნაგზე არსებული წმინდანის რელიეფური გამოსახულება კიდევ ერთხელ მოწმობს რომ იგი ადრე ქართული ყოფილა. სომხებმა 1703 წელს ეს ეკლესია ფუნდამენტურად გადააკეთეს და მიაშენ-მოაშენეს. ამ დროს სომხებმა ოსტატმა გამოკვეთა წმ. ნიკოლოზის აღნიშნული რელიეფური გამოსახულება გუმბათის წახნაგზე, რითაც ინერციით გააგრძელა ქართული ტრადიცია ამ ეკლესიის წმ. ნიკოლოზის კუთვნილების შესახებ, მაგრამ რელიეფური გამოსახულება სომხური რელიეფური ქანდაკების სტილში შეასრულა.

ამდენად, განხილული მასალის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, პლ. იოსელიანის, გ. აღაიანცის, ზ. ჭიჭინაძის და სხვათა ცნობები სანდოა და არავითარი მონაცემი არ არსებობს მათში ეჭვის შეტანისთვის, როგორც ამას აკეთებს ს. კარაპეტიანი.<sup>11</sup>

გრძობს რა, რომ დამაჯერებელი არგუმენტებით ვერ უარყო პლ. იოსელიანის, ზ. ჭიჭინაძის, გ. აღაიანცის და სხვათა ცნობები თბილისის წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) თავიდან ქართულობის შესახებ, ს. კარაპეტიანს, ნაშრომის ეს სუსტი მხარე რომ გადაფაროს, მოაქვს 1703 წლის შემდგომი (როცა ეს ეკლესია კარგახნის გასომხურებული იყო) წლების სომხური ეპიგრაფიკული და საეკლესიო საარქივო მასალა, რომელშიც ლაპარაკია იმაზე, თუ რამდენჯერ ჩაუტარდა ტაძარს რესტავრაცია, რამდენი ურემი კირი და აგური დაინახა და ა. შ. უხვად აქვს მოტანილი ცნობები ამ ეკლესიის ქონების, საეკლესიო მამასახლისთა ვინაობის შესახებ, აქ არსებული ვაჟთა და ქალების სკოლის მოწაფეთა რიცხვი, ეკლესიის ეზოში საფლავთა ეპიტაფიური წარწერები, რომელნიც შესრულებულია ქართულ, სომხურ, რუსულ ენებზე. აქვე არის გასომხებული ქართველის მეღვინეშვილის (მეღვინიანცის, 1843-1894) საფლავის წარწერა, რომელიც ბელგიის ვიცე-კონსული ყოფილა.

ჩვენ ამ მასალას არ განვიხილავთ, რადგან გვიანდელია და ეკუთვნის XIX ს-ს. ფაქტი ერთია, თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის ქართული ეკლესია სომხებმა მიითვისეს და უწოდეს სურბ-ნშანი. ეს კი ყველა დროის კანონით აკრძალულია და ითვლება სხვის ტერიტორიაზე, მასპინძელი ქვეყნის საკულტო ძეგლის მიტაცებად. ამ დანაშაულს ხანდაზმულობა არ აქვს.

ვფიქრობთ, აუცილებელია ამ ეკლესიის საფუძველიანი არქეოლო-

<sup>11</sup> ამ საკითხის შესახებ ვრცლად იხ. ჩვენი: „ეკლესიის თბილისის წმ. ნიკოლოზის (სურბ-ნშანის) ეკლესიის გადაცემას უპირობოდ მოითხოვს“, თბილისი, 2003.



ოგიური გამოკვლევა და მოპოვებული მასალის გამოწვლილვით განალიზება. ამ სამუშაოს ჩატარებამდე თბილისის წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედი (სურბ-ნშანის) ეკლესიის გადაცემა საქართველოს სომხური ეპარქიის გამგებლობაში დაუშვებელია.

P.S. სტატია დამთავრებული მქონდა, როცა გამოქვეყნდა პრემიერ-მინისტრის ბ-ნი ბიძინა ივანიშვილის სომხეთში გაკეთებული განცხადება. მან გამოთქვა მზადყოფნა, საკუთარი ფონდის მეშვეობით ახლავე დაიწყოს ორივე მხარის სადაო ეკლესიების რესტავრაცია-კონსერვაცია. ეს ძალიან საქმიანი წინადადებაა, მაგრამ არ უნდა დაგვაგიწყდეს, ამ საკითხში სომეხ მეცნიერებს ძალიან მკაცრი პოზიცია აქვთ. ისინი თავგამოდებით ამტკიცებენ, რომ სომხეთში, კერძოდ ლორე-ტაშირში, არავითარი ქართული ეკლესია არ ყოფილა და არც ახლა არისო. ახტალას, ჰნევანქის, ქობაირის და სხვათა ქართული ეპიგრაფიკა მხოლოდ მათ ქართულობას არ ამტკიცებს, რადგან ეს მხოლოდ გარკვეული პერიოდის დროებითი ისტორიული გავლენის შედეგიაო. თუ ეს ასეა, მაშინ თბილისის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია თავიდანვე ქართული იყო და მასზე არსებული სომხური ეპიგრაფიკა დროებითი „ისტორიული გავლენის“ შედეგია, ამიტომ ეს ეკლესია ქართული იყო და რჩება ქართულად.

საქართველოს პრემიერ-მინისტრის განცხადებაზე ჩვენი მოკლე კომენტარი კი ასეთია: როგორც ვთქვით, სომეხი მეცნიერები კატეგორიულად არ ცნობენ ქართული ეკლესიების არსებობას სომხეთში. ვფიქრობ, ქართულმა მხარემ თავი უნდა შეიკავოს საქართველოში არსებული სადაო ეკლესიების რესტავრაცია-კონსერვაციისაგან, ვიდრე სომხეთის კულტურის სამინისტროსგან ოფიციალურად არ მიიღებს ლორე-ტაშირში ქართული ეკლესიების აღდგენის უფლებას.